

Проф. др БОРИС СТОЈКОВСКИ
Универзитет у Новом Саду
Филозофски факултет, Одсек за историју
Др Зорана Ђинђића 2, Нови Сад
Е-адреса: boris.stojkovski@ff.uns.ac.rs

УГАРСКА У ДОБА ЈАГЕЛОНАЦА И СРБИ У УГАРСКОЈ (1490–1526)

САЖЕТАК: У раду се даје преглед спољне и унутрашње политике у Угарској у време владавине династије Јагелонаца, у периоду од 1490. до 1526. године. Посебан значај биће стављен на борбе против Турака све до судбоносне Мохачке битке. Осим прегледа историје Угарске у време владавине Јагелонаца, биће размотрен и положај Срба у Угарској у периоду након смрти краља Матије Корвина, са посебним акцентом на сремске Бранковиће. Коначно, пад Купиника 1521. године, тврђаве која је била на одређени начин и престоница Срба у Угарској.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: Угарска, Јагелонци, Бранковићи, Срби, средњи век

Пад Београда, као и читавога Срема са Купиником 1521. године, био је крупан и тежак ударац за Угарску и њен одбрамбени систем. Нарастајућа османска сила, која се готово век и по борила са угарском војском на подручју Срема и других пограничних региона, по први пут је ушла и заузела један део угарске територије. Ови догађаји имали су далекосежне последице у читавој Европи и на Медитерану, а битну улогу у овим догађајима имали су и Срби са југа Угарске.

На челу ове моћне средњоевропске краљевине у последњим деценијама средњег века налазила се Јагелонска династија, и владари из ове куће били су ти који су имали да се носе са Турцима

Османлијама, али и да решавају друга важна унутрашња и спољнополитичка питања. Јагелонци нису имали апсолутну подршку у Угарској и управо је та комплексна ситуација унутрашње распарчаности Угарске, заједно са јачањем Турске, олакшала и пад Купиника, готово целог Срема и Београда, а ван сваке сумње тиме је отворен пут и ка коначној пропасти угарске средњовековне краљевине на Мохачу 1526. године.

Да би се разумели сви ови догађаји, па и јубилеј који је овом приликом у фокусу, даћемо у наредним редовима преглед историје Угарске у време Јагелонаца, а са нагласком и на српско присуство у Угарској, те и на пад Купиника и Срема под османску власт.

ПОРЕКЛО ДИНАСТИЈЕ

Оснивач династије Јагелонаца, односно Јагелонске династије, био је војвода Великог војводства Литве Јогаило, или Јагело. Он је крштен 1386. године и добио је име Владислав. Крштење је био услов за склапање брака са Јадвигом, ћерком угарског и пољског краља Лајоша Великог и наследницом пољскога трона. Тада је створена Пољско-литванска унија, велика и моћна држава на истоку Европе. Ова династија је у Пољској изумрла 1572. године после смрти Жигмунда II Јагелонца, након чега Пољска постаје изборна монархија, а касније пољски трон наслеђују Васе, по женској линији повезани са Јагелонцима. Владавина последњих Јагелонаца представља и својеврсно *златно доба Пољске*, тако да су владари из ове династије оставили значајан траг у пољској средњовековној и ранонововековној историји.

Што се пак Угарске тиче, Јагелов син Владислав III постао је 1440. године краљ Угарске, као Владислав I, али се његовом погибијом код Варне 1444. године привремено прекида владавина ове династије и над Угарском. Најстарији син пољског краља Казимира IV, Владислав II Јагелонац (Млађи), постао је 1471. године најпре чешки краљ а 1490. године и краљ Угарске. Ова линија Јагелонаца о којој ће и бити највише речи, изумрла је 1526. године, погибијом Лајоша II Јагелонца у Мохачкој бици.

Како он није имао деце са својом женом Маријом Хабзбург, Угарска је остала без краља и започела је једну туробну и смутну епоху.

Што се других држава тиче, наслов великог војводе Литве Јагелонци су носили у два наврата, од 1377. до 1392. године, и потом у периоду 1440–1572. године. На челу Чешке и као кнежеви изборници Светог римског царства јагелонски владари су били од 1471. па све до 1526. године.

ДОЛАЗАК НА УГАРСКИ ТРОН

Након 1490. године искрсао је поново проблем наслеђа угарскога трона, после смрти краља Матије Корвина те године. Држава, која је у доба краља Матије водила проактивну политику у Средњој Европи и на Балканском полуострву, нашла се на озбиљној раскрсници. Потребан је био краљ који би штитио племићка права и приходе, али и који би бранио земљу од Турака који су у то време били реална опасност за целу Европу, посебно након заузимања Отранта 1481. године.

Један од кандидата за круну био је Јован (у старијој литератури познат и као Иваниш) Корвин, узакоњени али ванбрачни син краља Матије Корвина, који је имао велике поседе и приходе, а код њега је била и круна. Међу поседима Јована Корвина издвајају се и они на тлу данашње Војводине, посебно Суботица и околна места. За њега је чак био предвиђен и брак са миланском племкињом Бјанком Сфорца, али су се ти планови изјаловили.

Други кандидат и претендент на круну Светог Стефана био је за ову тему значајнији Владислав Јагелонац, потомак и Жигмунда Луксембуршког и Албрехта Хабзбурга (Владислављева мајка је била ћерка Албрехта Хабзбуршког и Жигмундове ћерке Јелисавете), и који је хтео персоналну унију, пошто је већ био чешки краљ од 1471. године. Владислав је у овој ситуацији био бржи, али је на концу постигао договор са Јованом Корвином, који ускоро гине. Јован Корвин је сахрањен у павлинском манастиру у Лепоглави.

КРАЉЕВАЊЕ ВЛАДИСЛАВА II ЈАГЕЛОНЦА (1490–1516)

Угарски краљ Владислав II Јагелонац (1490–1516), један од последњих средњовековних владара Угарске, ушао је у историју и традицију под прилично циничним и ироничним надимком *добже краљ*. Овакав епитет краљу придодат је јер је, наводно, знао да каже само *добже* (добро) на чешком као знак одобравања кад му се донесе неки документ или упути неки предлог. Овај надимак је био алузија на тобожњу владарску слабост Владислава II.

Историографска наука, критички проучавајући доба Јагелонаца, с правом поставља питање је ли он био само *добже краљ* или озбиљан владар. Нови погледи на владавину које су саопштите мађарске колеге, пре свих Тибор Нојман, дају другачију слику. Финансије доба Јагелонаца суштински нису биле лоше, али политичке поделе су биле те које су највише утицале на угарску пропаст. Осим тога, иако је прилив у државну касу био редован, огроман је новац одлазио на одбрану јужних граница, као и на плаћену војску која је требало да брани државу од турске најезде. Дакле, упркос редовним токовима новца, у саму ризницу долазило је много мање него што је то било потребно. Такође, краљ није био особа која није водила рачуна о државним пословима, напротив. У низу повеља које је Владислав II Јагелонац издао у првих пет година своје власти налази се помен да је краљ лично, својом руком, потписао ове документе – *Wladislaus rex manu propria*. Дакле, краљ је без сумње имао сараднике у канцеларији који су били задужени за разне послове, али је ипак он давао последњу реч.

Како је већ напоменуто, Владислав II је постигао споразум са Јованом Корвином, али он гине 1504. године, без потомака. На тај начин изумире и лоза Хуњадијеваца, и они нестају са историјске сцене, а Турци, у борбама против којих су се Хуњадијевци и уздигли, почели су незадрживо да освајају Угарску. Време владавине Владислава II Јагелонца било је обележено сукобима и са другим великашким породицама. Владислав II Јагелонац се најпре успео договорити са великим противником

централне власти, палатином Стефаном Запољом. Успон породице Запоља једна је од највећих непознаница угарске средњовековне прошлости. Разлози због којих је ову породицу скромног порекла уздигао краљ Матија Корвин сасвим су нејасни, али је тај потез краља Матије имао далекосежне последице. Уопште узев, многи проблеми Јагелонаца били су повезани са наслеђем краља Матије Корвина, а и Владислав II је морао да настави да се бори са великашима који су у наслеђе остали из епохе његовог претходника. Тако је 1494–1495. године дошло до великог обрачуна са Ловром Илочким, савезником Јована Запоље и једним од најугледнијих великаша југа Угарске, поверљивим човеком и сарадником краља Матије Корвина. Ловро Илочки је био син Николе Илочког, босанског краља, и био је, као и његов отац, један од кључних људи у организацији борбе против Турака у Босни, али и на целим јужним границама Угарске. Крајем 1494. године опседнут је и Илок, а краљ је свечано ушао у град. Поход на Ловру Илочког водио је ердељски војвода Бартол Драгфи и овај угледник је остао без поседа. Они су му враћени 1496. године уз услов да их он врати држави ако умре без наследника. Ловро је поживео све до 1524. године, и носио је титулу београдског бана (1511–1513), а био је и члан краљевске дворске коморе (око 1516) а пред крај каријере и живота и државни судија (1517–1524). Његовом смрћу угасила се породица Илочких.

Вреди овом приликом приметити и да је овај период јагелонске власти над Угарском имао и једну специфичност, када је ред о особама које су се налазиле на високим државним положајима. Људи ниског порекла су се у ово доба уздигли или почели да крче пут ка највишим позицијама феудалне хијерархије Краљевине Угарске. Тома Бакоц је један такав пример. Рођен је 1442. године као син колара, за кога се иронично говорило да је био богатији од краља. Касније у свом грбу као тителски препозит имао је управо точак, као вероватни спомен на своје порекло. Бакоц је био доминикански монах, школовао се у Вроцлаву и Падови, а докторирао је философију 1464. године у Кракову. Успон је започео у време краља Матије Корвина, а у јагелонској епохи је постао једини угарски свештеник који је 1513. године био и близу избору за папу. У међувремену је био ђерски бискуп

и острогонски надбискуп, те кардинал. Био је и кандидат за титуларног латинског цариградског патријарха. Тома Бакоц је само један од оваквих примера у Угарској на почетку јагелонске власти пред крај средњег века.

Дакле, оно што се може закључити јесте да је Владислав II Јагелонац, разрачунавши се или договоривши са великашима, постао краљ чију власт нико није доводио у питање средином 1490-их година. Али, држава је ипак постепено слабила, делом због велике турске опасности која је одвлачила и много новца и средстава, али и делом због разних племићких утицаја и подела, који су посебно дошли до изражаја након смрти Јована Корвина 1504. године. Краљ је за живота успео да ороди Запоље са пољском владарском кућом, а свог сина Лајоша да ожени Маријом Хабзбург. Ове династичке везе показале су владарску способност Владислава II, а споразум Јагелонаца и Хабзбурга у Бечком Новом Месту 1506. године представља значајан аспект Владислављеве владавине. Тиме је краљ показао да је био реалан политичар који је тражио савезнике против турске опасности која је ипак као сенка надвисивала његову владавино иако у његово доба није било великих и одлучујућих ратова са Османлијама.

Међутим, најдалекосежније последице имао је догађај из 1514. године, познат у историји као устанак Ђерђа (Ђорђа) Доже. Овај велики покрет предводио је ситни племић секељског порекла Ђорђе Дожа. Старија историографија, посебно под утицајем некада доминантне марксистичке философије дијалектичког материјализма, као и владајуће социјалистичке идеологије, устанак, односно покрет, из 1514. године је карактерисала искључиво као антифеудални, сељачки устанак. Новија историографска истраживања, нарочито 2014. године, на петстогодишњицу овог догађаја, дала су измењенији поглед.

Покрет крсташа (тзв. *куруца*) за борбу против Турака које је требало да окупи помињани острогонски надбискуп Тома Бакоц се, међутим, окренуо против своје изворне намене и постао устанак усмерен против угарског племства. Највећи део војске јесу били сељаци кметови, али међу онима који је требало да се супротставе османском нападачу било је и доста припадника

трговачког сталежа, али и ситнијег племства, као што је био и сам Дожа. Што се армије тиче, знатан део јесу чинили Угри, али поред њих било је и словенског становништва са севера земље (преци данашњих Словака), као и Срба са југа Угарске и Влаха из Ердеља. Маја 1514. године започело је окупљање велике војске, која је, како је речено, требало да се бори против Турака. На ово окупљање су крупнији племићи гледали с негодовањем, нарочито јер је то било доба најинтензивнијих пољопривредних радова када су кметови били најнеопходнији. Ова војска, заједно са племићким трупама ердељског војводе Јована Запоље, требало је да крене у рат против Турака.

Но, након првих чарки започети су отворени сукоби. Први већи конфликт је био код Апатфалве, а крајем маја племство се склонило у замак Нађлак. Тамишки жупан Никола Батори, затим чанадски бискуп Никола Чаки и други великаши предводили су племићку војску. Након битке код Нађлака, те спаљивања тврђаве Чанад, Батори и још неки племићи су ухваћени. Никола Батори се спасио бегом а други су погубљени. Потом је 29. маја започео састанак краља са племством и одлучено је да се борба против устаника повери ердељском војводи и секељском жупану Јовану Запољи. Током јуна, устаници су претрпели низ пораза, али је Дожа са војском 15. јуна кренуо ка Темишвару. Уз њега је био његов брат Гргур Дожа, док је свештеник Лаврентије Месарош водио лево крило војске. Боље наоружана војска магната са лаком коњицом из Секељфелда доминирала је у центру, а једну од кључних улога имао је тада млади Петар Петровић. Овај племић српскога порекла био је рођак ердељског војводе, а након Мохача постао је заштитник протестантизма и угледни великаш.

Након пораза у бици код Темишвара, Ђорђе Дожа је ухваћен, скинут го и крунисан ужареном круном. Остатак устаника се борио још месец дана, али их је током опсаде Бихара савладао Павле Томори. Овај калочки надбискуп постао је један од заповедника одбране јужних граница земље од Турака, а на Мохачу је био и један од команданата угарске војске. После победе над устаницима код Бихара, може се рећи да је Дожин покрет доживео коначан крај. Након њега, донет је законски чланак по

коме је ђацима, свештеницима, кметовима и хајдучима забрањено да носе оружје.

Као последица Дожиног устанка настао је и *Трипартиитум*, односно племићки устав или основни закон угарског племства. Саставио га је протонотар угарскога краља и каснији палатин Стефан Вербеци. Под пуним називом *Tripartitum opus iuris consuetudinarii inclyti Regni Hungariae* важио је све до укидања феудалних односа у Угарској. Представља значајну рецепцију римског права, а терминологија у њему је такође преузета из римскога права. *Tripartitum* је Вербеци први пут штампao о свом трошку 1517. године. Основна племићка права овде изнета су лична слобода, потпадање искључиво под власт краљевског суда, изузетост од свих царина и пореза, те право побуне против лошег владара, заправо 31. члан *Злајне буле* коју је 1222. године донео Андрија II.

Поред Дожиног догађаја из 1514. године, један од кључних проблема Владислављеве владавине јесте однос племића према краљу и према наслеђу престола. На сабору 1505. године одржаном традиционално на пољу Ракошу код Пеште одређено је да краљ више неће бити странац. Вероватно најсликовитији момент са овог државног сабора јесте наоружано и међу собом завађено и подељено племство.

Што се пак угарско-турских односа тиче, у време владавине Владислава II Јагелонца у више наврата, и то 1495, 1498, 1503. те 1511. године, продужавани су мировни споразуми са Османлијама, па је значајан део његове владавине протекао без већих сукоба и потреса у држави у контексту борбе против Турака. Међутим, касније су османски походи настављени и то пре свега у Посавини, односно на немирном угарско-турском пограничном подручју у Босни. Тако је 1513. године дошло до новог великог сукоба у којем се истакао хрватски великаш Петар Бериславић и постао својеврсни јунак дубичке битке. Други значајан аспект турске политике у време владавине Владислава II били су утврђивање и одбрана значајне тврђаве Јајца, као и Коренице. У томе су постигнути одређени успеси, али је Владислав умро 1516. године.

ЛАЈОШ II (1516–1526): ПОСЛЕДЊИ СРЕДЊОВЕКОВНИ КРАЉ

Владислава је наследио 10-годишњи дечак, његов син Лајош (Лудовик) II, који 1516. године постаје последњи угарски средњовековни краљ и малолетни владар дубоко подељене земље. Све до 1521. године државно веће владало је у име овог младог краља. Ово веће је у свом саставу одсликавало међусобно сукобљене партије међу угарским баронима.

Продужетак мировних уговора са Турцима је био покушај наставка колико-толико мирољубиве политике, те даљег заустављања османских продора уз покушаје да се изврши и консолидација унутрашњих прилика у држави. Истовремено су и османској страни одговарали ови преговори, будући да су и саме Османлије биле заузете својим можда и најважнијим спољнополитичким питањем, а то су борбе на источним границама са сафавидском Персијом, као и немири међу обласним турским господарима у Анадолији. Ова константа турске спољне политике, као државе између Балкана, унутрашњих проблема и персијског непријатеља, рефлектовала се и у првим годинама владавине последњег угарског средњовековног краља.

За српску историју занимљиви су преговори са турским султаном Селимом I из 1519. године, који су вођени преко посредника а сачувани су у једној верзији и на српском језику, где се угарски краљ титулише интересантно – као *Лауш, краљ србски*. Оригинал овог документа чува се у данашњој Словачкој, а постоји и примерак у Мађарском националном архиву. Осим српске, ћирилске верзије, постоји и латински примерак ових дуготрајних преговора о продужетку мира између двеју земаља.

То је дало прилике за неке спољнополитичке авантуре, које, међутим, нису имале много резултата. Намере да Лајош буде римско-немачки цар су се изјаловиле, иако је уложен велики новац у кампању – готово пола милиона рајнских марака дато је изборним кнежевима. Део тог новца добио је и Лајош, који је као чешки краљ такође био један од кнежева изборника. Но, банкари Фугери су успели да на трон поставе Карла Хабзбуршког, познатог у историји као шпански краљ Карлос I, док је као

римско-немачки цар упамћен под именом Карло V. Упркос и овом неуспеху, угарски барони су настављали са својим поделама, а држава је била у изузетно лошој ситуацији, како спољнополитичкој тако и финансијској. Слабљење централне власти и малолетство владара само су додатно омогућили растакање државе. Већ спомињани кардинал Тома Бакоц, затим угледни правник Стефан Вербеци, Стефан Батори и победник над Дожом Јован Запоља били су најутицајнији магнати који се нису заустављали у борби за превласт над умирућом државом. Али, с друге стране, османска опасност над Угарском постајала је реалност, а на удару је прво био Срем, са својим бројним српским живљем. Краљ је 1522. године боравио у Чешкој, како би решио тамошње унутрашње прилике, али и како би сакупио помоћ за борбу против Турака.

СРБИ У УГАРСКОЈ И СРЕМУ

Српски народ имао је огроман значај у историји позносредњовековне Угарске. О томе је историографија много писала, а и данас се Срби у средњовековној Угарској изучавају врло детаљно уз низ нових сазнања. Овом приликом даћемо само један крајње сумаран преглед уз неколико осврта на Србе у Срему у доба Јагелонаца, те њиховом значају на концу средњег века.

Помени Срба у Срему постоје још од XIII века, у доба када је формирана Сремска бискупија и када се у папским документима наводи да је Срем на граници и да је ту велики број Срба, односно *шизмајтика* или *Рашана*, како се Срби најчешће називају у латинској грађи. Што је османско освајање српских земаља било веће током XIV–XV века, то је и све видљивије српско присуство у Угарској и поглавито Срему. Деспот Стефан Лазаревић од 1403. године је у интензивним односима као вазал и близак сарадник краља Жигмунда Луксембуршког. Деспот је добио бројне поседе дилем Угарске, а знатан део је наследио и деспот Ђурађ Бранковић, који је у једном тренутку, посебно пре првог пада Деспотовине 1439. године, био и најбогатији барон целе Угарске. Међу њима били су и бројни деспотски поседи у Срему, које је ван сваке сумње пратило и све веће насељавање

српског живља на подручје између Саве и Дунава. Сви ови фактори учинили су да ово подручје буде у значајној мери насељено Србима, сем неких тврђава и градова. Извори сведоче да је и, примера ради, Черевих имао српски део, а иако доминантно римокатоличка Каменица, у њеној непосредној околини је било много Срба, због чега и угарски свештеник и историчар Ђурађ Сремац пише да је управо у доба Јагелонаца у Срему било много Срба, па је тако и он научио језик.

Српски угледни феудалци били су носиоци борбе против Турака, али и српског елемента на тлу Угарске, посебно Срема, као и других делова. Међу њима се истичу браћа Јакшићи, Милош Белмужевић, затим деспот Вук Гргуревих Бранковић (Змај Огњени Вук из српске епике), али су најбитнији Стефан, Јован, Ђорђе (владика Максим) и Ангелина – сремски Бранковићи. Док је деспот Вук био ратник краља Матије Корвина, који се борио од Босне до Аустрије и Чешке, његови наследници у деспотском достојанству су водили ширу политику. Уистину, сви ови српски великаши били су део угарске феудалне хијерархије и тако су се и понашали. Издавали су повеље, имали проблема са својим фамилијарима, мењали поседе, долазили у сукобе са другим великашима. Уистину, феудални живот српске властеле у средњовековној Угарској није се разликовао ни по чему.

Међутим, за српску историју и културу на простору северно од Саве и Дунава у деценијама након пада српске средњовековне државе, Бранковићи су оставили велики траг и, без сумње, делатност чланова ове породице има огроман значај у очувању српске цркве, језика, писане речи. Кључан моменат у њиховој историји на подручју Срема јесте 1508. година и подизање Крушедола, маузолеја сремских Бранковића и најбитнијег културног и духовног средишта српскога народа у новој отаџбини у коју су долазили под притиском османске најезде на српске земље. Библиотека манастира Крушедола имала је на хиљаде вредних књига, дела светих отаца, византијских историчара, а данас их је сачувано неколико и чувају се у Музеју Српске православне цркве у Београду. Делатност Максима Бранковића се, како је добро познато, проширила и на Влашку, и он је, може се слободно рећи, утемељитељ и румунске цркве. Истовремено у

Влашкој је боравио и јеромонах Макарије, који је пре тога на Цетињу штампао *Окѿоих*, прву српску штампану књигу. Овај подухват наставио је у Влашкој, па је и тамо утемељио производњу књига. Управо у ово време, а то је и доба владавине Владислава II Јагелонца, са угарске земље издаје се и повеља Хиландару 1495. године, у којој се Бранковићи позивају на Светог Саву и Светог Симеона као своје прародитеље. Одржаване су и везе са Русијом, а, иако неретко у врло незавидној ситуацији, између угарских феудалних власти, османске најезде и бриге за сопствену будућност, Бранковићи су се старали о развоју српске културе на тлу Срема.

Културни замах српског народа у ово доба показује и жива преписивачка делатност у Сланкамену, која је трајала до пред сам пад града 1521. године. Сланкамен је био и значајна тврђава, ту је било седиште шајкашке флотиле, али и важан српски културни центар у јужној Угарској на крају средњег века у коме је, примера ради, Андрија Русин преписао један апостол са тумачењем. Долазили су писари из Галиције, односно Камјанц Подолског, са територије тадашње Пољско-литванске државе која је била изразито римокатолички настројена. Стога, евидентно, поједини православни свештеници, али и уопште људи од пера и књиге, уточиште су проналазили међу једноверним Србима у Срему. Од 1490. године, па све до 1513. године, преписано је неколико богослужбених књига у Сланкамену, а помињу се и свештеници Јелисеј и Георгије.

КУПИНИК – ПОСЛЕДЊА СРЕДЊОВЕКОВНА СРПСКА ПРЕСТОНИЦА

Најбитније сремско место које је пало пре тачно пет стотина година био је Купиник, где се налазила изузетно значајна Црква Светог Луке. Из 1388. године је први помен ове тврђаве, у којој се спомиње касније челник Радич – човек у служби српских деспота Стефана Лазаревића и Ђурђа Бранковића. Од 1464. године можемо Купиник да пратимо у изворима као посед сремских Бранковића, када га је од угарског краља Матије Корвина добио деспот Вук Гргуревић Бранковић. Купиник постаје политички

и духовни центар Срба северно од Саве и Дунава и уистину се може означити као последња српска средњовековна престоница. Место вођења преписки и мировних преговора са Турцима, када се са Али-бегом дописивао деспот Вук Гргуревић, али и место где је овај српски угледник издавао неколико повеља. Српски деспоти у Угарској су заиста били прави угарски феудалци уклопљени у оновремену хијерархију, а тако су се понашали и Јован, Ђорђе (Максим) и Ангелина Бранковић.

Прва српска црква северно од Саве и Дунава подигнута је у Купинику и у њу су из Смедерева пренете мошти Светог Луке у време када се опасност турског освајања надвила над престоним градом деспота Ђурђа Бранковића. На одређени начин, можемо да пратимо тако сакралну топографију српских деспота. Након Београда, где су биле реликвије Свете Петке, престоница је постало Смедерево у коме су се чувале мошти Светог Луке. Међутим, будући да се ради о вредној хришћанској светињи, пренете су потом у Купиник. Овај храм у Срему је и битан и као место замонашења деспота Ђорђа, који је управо ту добио име Максим под којим је затим деловао. На тај начин Купиник са овом важном црквом постао је право култно средиште српске деспотовине у изгнанству. Готичка тврђава са бедемима опасивала је Купиник и одолевала све до 1521. године, када је нетрагом уништена. Интересантно је да и у центру града Смедерева, као и у модерном селу Купинову, постоје цркве посвећене управо Светом Луки.

ОСМАНСКО ЦАРСТВО 1481–1521.

Како би се могао боље разумети контекст турских освајања на Балкану и посебно пад Купиника, целога Срема, Шапца и Београда 1521. године, требало би сагледати и димензије османске политике, како на Балкану тако и на другим меридијанима. Турци су, како је већ сугерисано раније, сем ширења на Балканско полуострво и у средњу Европу, имали да се боре и на другим ратиштима. Османски владари су се суочавали и са унутрашњим проблемима, а након 1481. године и западне силе су се све активније укључивале у турско питање.

Султан Бајазит II (1481–1512) био је владар који је био савременик краља Матије Корвина, са њим водио борбе, али и постигао основу мировног споразума између двеју сила. Поред тога, владавина овог османског султана хронолошки се поклапа и са краљевањем Владислава II Јагелонца. Принц Џем, султанов брат, био му је велики трн у оку, али то није зауставило османски продор даље на Балкан. Џем, који је покушао да свргне брата, владао је неко време Анадолијом, али је остатак живота након братовљевог успона на престо провео на западу. Тек је 1495. године умро у Напуљу, а за то време је био стално оруђе у намерама западних сила да се боре против најезде Турака. Упркос томе, турско напредовање се настављало. За Бајазитова доба уследила су освајања Херцеговине (1483), али ратови са Молдавијом, пад Килије и посебно кључног града Акермана у лето 1485. године. Црно море је тако, аналогно Медитерану под Римљанима, постало османско језеро. Бајазит није запоставио ни Медитеран, где је у више наврата ратовао са Млечима око њихових посета у Мореји. До 1501. године овај исцрпљујући сукоб са Републиком Светог Марка завршен је турским освајањем целог Пелопонеза.

Деценија рата са Мамелуцима и борбе у Анадолији (1483–1491) били се један од најтежих задатака за овога султана. Штавише, у побуни Шахкулуа погинуо је и велики везир Хадим-али паша. Ова буна је била прошиитска и водила ју је струја међу туркменским племенима која је била окренута ка Исмаилу I, оснивачу династије Сафавида у Персији и великом османском противнику. Поред тога, шиитски султан Азербејџана Кизилбаш, потпомогнут је такође персијским шахом Исмаилом. Вреди напоменути да су Османлијама управо борбе у Анадолији и на даљем истоку биле посебан проблем који је дуго мучио Османску империју. Наметање шиитскога ислама у Малој Азији било је истовремено и роварење против власти османских владара. Рат са Пољском, чији је резултат турска Пирова победа, и исцрпљујућа експедиција која је много коштала султана и донела много жртава, мало је успорила турска напредовања, али је Османско царство добило нову снагу са неочекиване стране.

Наиме, долазак Јевреја и муслимана протераних из Шпаније у Турску након 1492. године дао је нови замах османској држави,

јер је ова земља примила велики број трговаца и интелектуалаца, и постала један од центара светског јеврејства уопште. Економска и културна добит за Турску била је немерљива, али је уследио поново проблем на истоку. Од 1501. године трајали су жестоки рат са поменутиим сафавидским шахом Исмаилом из Персије, као и нови немири у Анадолији. Бајазитово дело је изгледало да се потпуно руши када се морао сукобити на још једном пољу. Устанак султановог сина принца Селима и његов долазак на трон 1512. године ставили су тачку на Бајазитову владавину.

На власти у Османском царству је тако у периоду 1512–1521. године био Селим I, прозван у традицији Сурови, или на турском Yavuz, који је водио много нових ратова против највећег ривала Персије, али и Мамелука. Ван сваке сумње највећи војни и уопште спољнополитички успех овог султана било је заузимање Египта 1517. године. Селим I је био и важан правни и административни реформатор, који је, између осталог, уредио архив, а оставио је стабилну и сређену државу свом сину Сулејману Величанственом, који је од ње створио империју на три континента. Владавина султана Сулејмана је управо започела падом Београда, Шапца као и целог Срема са Купиником. Почетак владавине овог турског владара је и почетак османске власти над Угарском.

СУДБОНОСНА 1521.

Нови султан Сулејман Законодавац или Величанствени, како је познат у историји, на трон је закорачио 1521. године. Са новим владаром дошли су на ред и нови политички планови. Већ од маја 1521. године Сулејман је зацртао да му је освајање Београда најважнији циљ. Београд је био кључ Угарске, али и целог Балкана и средње Европе, са својим изузетним геостратешким положајем, једним од најбољих у целој Европи.

У склопу припрема за први велики поход, млади султан је одржао састанак у Софији, и на њему му је лојални, али и одлучни саветник Пири саветовао напад на Београд, док се код дела војсковођа јавила и идеја брзог освајања Шапца, као стратешки битног града за контролу даљих похода. Султан је прихватио

оба плана и сковао стратегију која је требало османској држави да донесе велику победу. Анадолијске трупе су послате на Београд, а румелијска војска је нападала на Шабац. Пуних 66 дана трајала је опсада Београда, који су бранили под командом угледних угарских великаша и српски браниоци, као и (такође састављени махом од Срба) и шајкаши на Дунаву, чије је седиште било у Сланкамену. Стварном одбраном града командовао је Михаило Море, који је замењивао београдског бана Фрању Хадерварија. По тврђењу многих, а и самог краља, како сведоче савремени извори, овај потоњи је био недостојан овог положаја. Забележено је и да је вицебан Београда био извесни Блаж. Од осталих команданата помињу се Јован или Јан Моргај, који је такође носио титулу подбана, односно вицебана, затим Јован Бат, који је можда био заповедник тврђаве, те Владислав Барди, вођа пешака, и Петар Овчаревић, војвода шајкаша, српски војни командант. Сукоби међу бановима Београда, као и међу великашима уопште, ни у овом одсудном тренутку нису престајали, иако је турска опасност била већ испред саме капије Угарске.

За разлику од претходних покушаја освајања Београда, посебно оног из 1456. године, главни напад 1521. године ишао је са сремске тј. савске стране. Сулејману и његовим сарадницима је било сасвим јасно да се са јужне стране Београд не може освојити и да би се можда десио горки пораз попут оног из 1456. године, када је и сам султан Мехмед II Освајач био тешко рањен. Турци су преко понтонског моста ушли у Срем и освојили Земун и још неке тврђаве у овој области, и то је заправо био прави почетак пада Срема под турску власт, али и стезања обруча око Београда. Османске војсковође на челу са својим султаном добро су уочили да су са ове стране бедеми били једноструки, док су на свим осталим деловима београдске тврђаве били двоструки. У августу 1521. Београд се налазио у потпуној изолацији. Град је тешко бомбардован недељама и коначно је 27. августа уследио и пад куле Небојше на тврђави, односно последњег упоришта бранилаца. Дан касније град је предат Турцима. Српско становништво Београда је поробљено и пресељено у Цариград. Пад Београда пратили су редом и падови других кључних тврђава:

Шапца, Земуна, Сланкамена и коначно Купиника. Деспотица Јелена Бериславић побегла је са сином испред турске најезде, иако је у почетку планирала да организује одбрану. Околности пада побројаних градова под османску власт нису познате. Вероватно је у питању био неки брзи продор током којег су освојене и порушене, можда и сасвим уништене, ове тврђаве.

Срем се сматра од тада под турском влашћу, без обзира на то што су уследили бројни угарски противнапади и покушаји да се спаси шта се још спасити дало у то време. Но, пад Београда је одјекнуо стварно далеко и нашао је место и у култури сећања већ недуго након пада, али и доцније. Читав хришћански свет био је наново у шоку, када је кључ Угарске, Балканског полуострва и централне Европе пао у руке неверника, како су Турци посматрани у то доба. Ференц Зај, угарски писац и дипломата, оставио је дело које је и сећање на пад Београда. Оно носи назив *Az Lándorfejérvár elveszésének oka e vót, és így esött*, односно у преводу: *Ово беше разлої њага Београда и овако њаге*.

Петроварадин је сада био најбитнија тврђава у Угарској и преузео је на одређени начин одбрамбену улогу Београда за наредних пет година. То показује да ипак није цео Срем освојен, те да је можда било и неких мањих сукоба након пада Београда, Шапца, Купиника и Сланкамена, али о томе извори остају неми. Опустошена је и Бачка, односно макар крајеви уз Дунав, о чему сведочи попис Вашарош Варада –Новог Сада, 1522. године. У питању је била десетина која је сакупљана од кметова, а у Вашарош Вараду није ништа сакупљено уз напомену да су ови крајеви били девастирани.

Организација одбране Угарске је успевала накратко да одоли Турцима, а победе код Манђелоса и Сремске Митровице 1523. године уливале су наду Угарској и Европи. Јужни крајеви, а у њима понајвише Срем, били су лабав, али ипак некакав бедем Угарске. Турска опасност је бивала све већа, као и напредовања султана Сулејмана Величанственог. Исто тако, и суревњивост међу баронима у Угарској бивала је све израженија. Земља је клизила ка свом нестанку.

ПОСЛЕДЊЕ ГОДИНЕ ЈАГЕЛОНСКЕ ДИНАСТИЈЕ И МОХАЧКА КАТАСТРОФА

Основно питање након 1521. године је постала организација одбране Угарске, када је донето да су великаши обавезни да на краљев позив дају војску. Упркос томе, више пута је већ поновљено, лични сукоби међу великашима и у овом случају имали су важно место. Користећи свој утицај, Јован Запоља испословао је да се изврши смена палатина Стефана Баторија. Али, изненада се указао трачак наде. Две важне војне победе над Турцима извојеване су управо у Срему – код Манђелоса (средњовековна Франкавила) и Светог Димитрија на Сави, односно Сремске Митровице 6–7. августа 1523. године. У питању је био поход Ферхад-паше из Врхбосне на Врдник, којем се супротставила угарско-српска војска под командом капетана Стефана Бардија. Трупe бранилаца су нанеле доста губитака Турцима. Помало иронично али сликовито сведочанство, јесте и чуђење у самом Будиму, где се ова победа доживљавала као чудо, које се није могло остварити људским деловањем.

Међутим, ова година донела је нове тешке турбуленције за младог угарског краља. Маја 1523. године осуђен је Лутер у Угарској и наређено је спаљивање његових дела. Крај ове године обележио је сусрет на врху у Бечком Новом Месту, где су били аустријски надвојвода Фердинанд, пољски канцелар, чешки магнати, те папски и молдавски изасланици. Занимљиве су и замерке Лајошевом моралу, како се наводно шетао го пред члановима своје коморе.

Уследио је затим и 7. мај 1525. године, када је одржан државни сабор, расписани су порези и обавезе за тврђаве, али што је много битније – тражено је од краља да протера банкарe Фугере и Емерика Серечена, подризничара. Сукоб на државном сабору у Будиму јула 1525. године, на који су племићи дошли под оружјем, показао је само у колико се тешком положају налазила држава. Под утицајем своје жене Марије Хабзбург, на хатванском сабору исте године и Серечен је рехабилитован. Фугери краљу нису остали дужни. Ови богати европски банкарe су Угарској увели финансијску блокаду због одлуке о подржављењу

рудника, односно о њиховом одузимању од ове банкарске куће. И поврх свега, кардинал Салкаи, палатин Стефан Вербеци, те Јован Запоља, уз подршку краљице Марије предлагали су да се Лајош пошаље негде другде да влада, а уместо њега да се за угарскога краља изабере Запоља.

Напредовања султана Сулејмана Величанственог нису стајала, а држава није чинила ништа да то заустави. Пут ка мохачкој катастрофи се сам оцртавао, иако је продор Павла Томорија октобра 1525. до Шапца дао одређене резултате. Али, Београд и Срем су били под Турцима, а Томори је добијао вести да се за 1526. годину спрема нови напад. Вести Павла Бакића о султановим припремама за Будим донете су пред самога краља Лајоша II. Млади двадесетогодишњи владар није имао механизме којима би смирио унутрашње сукобе, а ни ауторитет којим би натерао племство да се укључи у одбрану државе. Државни сабор тек у мају 1526. године донео је конкретне одредбе о јачању утврђења и војске, али два хронична проблема – недостатак новца и племићка неслога, били су највеће обележје последњих месеци постојања угарске средњовековне државе. Још од јануара изасланик Бурђо јављао је папи о недостатку новца у Угарској. Енглески краљ Хенри VIII и папа послали су нешто новца, и то је била једина помоћ која је стигла Угарској.

Око 25.000 војника припремљено је да брани Угарску, али и ту је био проблем јер су се шајкаши током пролећа 1526. године жалили да нису исплаћени месецима уназад. Истовремено је султан Сулејман покренуо велику војску и након освајања Родоса упутио се на Угарску.

Судар на Мохачу 29. августа 1526. године био је последица великих грешака младог краља. Он је застарелом тактиком, без много модерног наоружања, хтео на отвореном пољу да изненади и савлада Турке. Имао је 25.000–26.000 војника, а Турци између 65.000 и 68.000, према неким проценама. Угарска војска се постројила како би искористила предност терена и план је био да раздвоји османску војску на делове. Сама битка, а то је посебан куриозитет, према изворима трајала је више од два сата. На бојно поље је стигла румелијска војска (из европских делова царства), и одмах су је нападе и опколиле угарске трупе предвођене

Павлом Томоријем. Али, када је стигла анадолијска војска, стање на бојишту се брзо променило, и угарска војска је опкољена у облику потковице. У једном тренутку је чак и сам Сулејман био у опасности од угарских стрела које су погодиле његов оклоп, али је брзим реаговањем успео да ствар преокрене у своју корист. Због тромости угарских трупа које нису успеле да капитализују успех на десном крилу, угарско напредовање је успорено, војска опкољена, а велики топови, коришћени раније за опсаде, сада су били пресудан фактор, те је турска артиљерија, која је покосила хиљаде угарских војника, одлучила победника. Они који нису побегли опкољени су и убијени, или заробљени. Турци су оставили пролаз само преко реке, а краљ Лајош је у паници напустио бојиште, али је незгодно пао са коња у реку и под теретом оклопа се удавио. Неки извори кажу да је, иако је имао само двадесет година, за једну ноћ потпуно оседео.

Крај угарске средњовековне краљевине био је и крај јагелонске династије. Отпочело је смутно време у Угарској. Јован Запоља и Фердинанд Хабзбург отпочели су беспштедну борбу за угарски трон. Ердељ је постао вазална кнежевина Османског царства, а наредних петнаест година Угарска је била поприште нових унутрашњих сукоба. Коначно, 1541. године, султан Сулејман је освојио Будим, који је похарао и опљачкао након Мохача 1526. године. Од 1541. године започело је у пуном смислу османско управљање великим делом Угарске, у које је спадало и тло данашње Војводине, посебно Срем као историјски најважније подручје.

ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА

Необјављени извори

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltár, Diplomatikai Levéltár, Diplomatikai Fényképgyűjtemény (MNL DL/DF).

Објављени извори

A Szapolyai család oklevéltára I. Levelek és oklevelek (1458–1526), Közreadja: Neumann Tibor, Budapest 2012.

Fejér, Georgius, *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis*. T. I–XI, Budaе 1829–1844.

Fraknoi Vilmos, *Tomori Pál kiadatlan levelei*, Történelmi tár (1882), 78–95, 201–202.

Relationes oratorum pontificium, 1524–1526, Budapest 1884.

Szabó Dezső, *A magyar országgyűlések története II. Lajos korában*, Budapest 1909.

Thallóczy Lajos – Hodinka Antal, *A horvát véghelyek oklevéltára 1490–1527*, Budapest 1903.

Thallóczy Lajos – Áldásy Antal, *Magyarország és Szerbia közti összeköttetések oklevéltára 1198–1526*, Budapest 1907.

Thallóczy Lajos – Horváth Sándor, *Alsó-szlavóniai okmánytár (Dubicza, Orbász és Szana vármegyék). 1244–1710*, Budapest 1912.

Литература

Банати кроз векове. Слојеви културе Баната, зборник радова. Уредници: Миодраг Матицки и Видојко Јовић, Београд 2010.

„Бачка под османском влашћу”, у: *Бачка кроз векове. Слојеви културе Бачке*, зборник радова. Уредници: Миодраг Матицки и Видојко Јовић, Београд 2014.

Војводина, I, од најстаријих времена до Велике сеобе, Нови Сад 1939.

Динић-Кнежевић, Душанка, „Словенски живаљ у урбаним насељима средњовековне јужне Угарске”, *Зборник Мајице српске за историју* 37 (1988), 7–41.

Ивић, Алекса, *Историја Срба у Војводини од најстаријих времена до оснивања јојинско-јоморишке границе (1703)*, Нови Сад 1929.

Историја српског народа II, Београд 2000.

Лемајић, Ненад, *Српска елиџа на љрелому ејоха*, Сремска Митровица – Источно Сарајево 2006.

Рокаи, Петар; Золтан Ђере, Тибор Пал, Александар Касаш, *Историја Мађара*, Београд 2002.

Срем кроз векове. Слојеви културе Фрушке љоре и Срема. Ур. Миодраг Матицки, Београд 2007.

Стојковски, Борис, *Цар Јован Ненад. Личносћ, дело, наслеђе*, Будимпешта 2019.

Томин, Светлана, *Владика Максим Бранковић*, Нови Сад 2007.

Baczkowski, Krzysztof, *Polska i jej sąsiedzi za Jagiellonów*, Kraków 2012.

Das Wiener Fürstentreffen von 1515. Beiträge zur Geschichte der Habsburgisch-Jagiellonischen Doppelvermählung. Hrsg. Dybas, Boguslaw, Tringli, István. Budapest 2017.

Dinić-Knežević, Dušanka, „Sremski Brankovići”, *Istraživanja* 4 (1975), 5–47.

Duczmal, Małgorzata, *Jagiellonowie: Leksykon biograficzny*, Kraków 1996.

Engel Pál, *Szent István birodalma. A középkori Magyarország története*, Budapest 2001.

- Fodor Pál, *The Unbearable Weight of an Empire. The Ottomans in Central Europe-a Failed Attempt at Universal Monarchy (1390–1566)*, Budapest 2016.
- From Hunyadi to Rákóczi. War and Society in Late Medieval and Early Modern Hungary*. Ed. by János M. Bák and Béla Király, Brooklyn 1982.
- The Jagiellonians in Europe: Dynastic diplomacy and foreign relations*. Ed. by Attila Bárány, Debrecen 2016.
- Krstić, Aleksandar, “‘Which Realm Will You Opt for?’ – the Serbian Nobility between the Ottomans and the Hungarians in the 15th Century”, in: S. Rudić and S. Aslantaş (eds.), *State and Society in the Balkans before and after Establishment of Ottoman Rule*, Belgrade 2017, 129–163.
- Krstić, Aleksandar; Magina Adrian, “The Belmužević family – the fate of a noble family in South Eastern Europe during the turbulent period of the Ottoman conquest (the 15th and the first half of the 16th centuries)”, *Revue des études sud-est européennes* 59 (2021), 105–123.
- Kubinyi András, “A mohácsi csata és előzményei”, *Századok* 115. évf. 1. sz. (1981), 66–107.
- Kulcsár Péter, *A Jagelló-kor*, Budapest 1981.
- Mohács. Tanulmányok a mohácsi csata 450. évfordulója alkalmából* Szerkesztő: Rúzsás Lajos, Szakály Ferenc, Budapest 1986.
- Nándorfehérvártól Mohácsig: a Mátyás- és Jagelló-kor hadtörténete*, Budapest 2007.
- Neumann, Tibor, “II. Ulászló koronázása és első rendeletei (Egy ismeretlen országgyűlésről és koronázási dekrétumról). in memoriam Andreae Kubinyi”, *Századok* 142 (2008), 315–337.
- Neumann, Tibor: A “Dobzsekirályról” egy kicsit másképp. Ötszáz éve halt meg II. Ulászló. Доступно на: <https://ujkor.hu/content/a-dobzsekiralyrol-egy-kicsit-maskepp-otszaz-eve-halt-meg-ii-ulaszlo>. Објављено: 1. 4. 2016; Приступљено: 9. 2. 2022.
- Neumann, Tibor, *Registrum Proventuum Regni Hungariae – A Magyar Királyság kincstartójának számadáskönyve (1494–1495)*, Budapest 2019.
- Pálffy, Géza, *A Magyar királyság és a Habsburg Monarchia a 16. században*, Budapest 2015.
- Pálosfalvi, Tamás, *From Nicopolis to Mohács: A History of Ottoman-Hungarian Warfare, 1389–1526*, Leiden–Boston 2018.
- Perjés, Géza, *The Fall of Medieval Kingdom of Hungary: Mohács 1526–Buda 1541*, Colorado – New Jersey 1989.
- Rókay, Péter, “A szerbek betelepülése Magyarországra a XV. században”, in: *A szerbek Magyarországon, szerkesztette Zombori István*, Szeged 1991, 41–63.
- Szabó, János, “The Ottoman Conquest in Hungary: Decisive Events (Belgrade 1521, Mohács 1526, Vienna 1529, Buda 1541) and Results”, in: *The Battle for Central Europe. The Siege of Szigetvár and the Death of Süleyman the Magnificent and Nicholas Zrínyi (1566)*. Ed. Pál Fodor, Leiden–Boston 2019, 263–275.
- Szakály, Ferenc, *Virágkor és hanyatlás 1440–1711*, Budapest 1990.

- Szakály, Ferenc, "Nándorfehérvár 1521: The Beginning of the End of the Medieval Hungarian Kingdom", in: *Hungarian-Ottoman Military and Diplomatic Relations in the Age of Süleyman the Magnificent*. Ed. by Géza Dávid and Pál Fodor, Budapest 1994, 47–76.
- C. Tóth, Norbert, "Ki kicsoda az ecsedi Bátori családban. A Bátori család ecsedi ágának tagjai 1377–1541", *Szabolcs-szatmár-beregi Szemle* 44/1 (2009).
- C. Tóth, Norbert; Horváth Richárd, Neumann Tibor, Pálosfalvi Tamás, *Magyarország világi archontológiája 1458–1526. I. Főpapok és bárók*, Budapest 2016.
- C. Tóth, Norbert; Neumann Tibor, Horváth Richárd, Pálosfalvi Tamás, W. Kovács András, *Magyarország világi archontológiája 1458–1526 II. – Megyék*, Budapest 2019.
- Több mint egy csata: Mohács. Az 1526. évi ütközet a magyar tudományos és kulturális emlékezetben*, Szerkesztette Fodor Pál, Varga Szabolcs, Budapest 2019.
- Tringli, István, *Mohács-felé 1490–1526*, Budapest 2012.
- Thallóczy, Lajos, *Jajca (bánság, vár és város) története*, Budapest 1915.
- Udvardy, József, *A kalocsai érsekek életrajza (1000–1526)*, Köln 1991.
- Véber, János. *Két korszak határán, Váradi Péter humanista főpap, kalocsai érsek pályaképe*, Pécs–Budapest 2016.

Prof. BORIS STOJKOVSKI, PhD
 University of Novi Sad, Faculty of Philosophy,
 Department of History
 Dr Zorana Đinđića 2, Novi Sad
 E-mail: boris.stojkovski@ff.uns.ac.rs

HUNGARY IN THE AGE OF JAGIELLONIAN DYNASTY AND THE SERBS IN HUNGARY (1490–1526)

SUMMARY: The paper provides a brief overview of the Hungarian inner and foreign policy during the Jagiellonian age between 1490 and 1526. Special stress was on the anti—Turkish politics and military campaigns, as well as the diplomatic ties with the Ottomans and other important powers in Europe during the rule of Vladislav II and Louis II. Furthermore, the paper also provides an overview of Serbs in Hungary after the death of Mathias Corvinus in 1490. Particularly, the noble family Branković and other prominent Serbs and their place in feudal hierarchy is explained, ending with the fall of Kupinik in 1521.

KEYWORDS: Hungary, Serbs, Jagiellonian dynasty, Middle Ages